

Këyítfii bídu Yaawúu'caada Wo'eencii lëgís Këyítfiida

Këyítfii fii bídu bïyaawúu' baa gëmu ga Yéesu Kiristaa. Bii bïnfada ken ínohoori. En ki' enaa ya ínohin dijóff' Bíncii cisela'i'cii, ndaga ya kooroh gaca kiteebba kayohfii. Waama lak yaawúu'ciima hatalsee ga kipes hen bi ba waa' kifoñ ngëmaagaba, iñaama tah bii yii bïnndaba këyítfii fii kidaasba, ba am bi yëgís ga ngëmaagaba ee ba soofoo fenoo ga.

Ga jamaanaa caasamuncaa, Kooh pokoh kifiliimun na yaawúu'caa. Ya wo'eeba an binaa bo' tum baakaaraa, ya sarahat en danaa Kooh bayalli. Këyítfii fii teewoh an kifiliimunkii ki'askii Kooh aboh na buwii gëm ga Kowuki-igariifa paafin kudsewaakaa. Iñii Yéesu Kiristaa tumi' buwiida wëñ kiyak iñaa malaakacaa, yaa Móyiis, yaa Aaron, na yaa Yosúwée tumdeebara. Yéesu Kiristaa yërí en kubaalsarakhii Kooh apu kinís baakaa'cii buwiida. Kon baa gëm garinää soolukissii kitum sarah júu' kibayaluk baakaa', Kooh hayyi kibayal.

Këyítfii bídu yaawúu'caada tíidoh anee:

- 1 - Kooh wo'in kooroh ga kowukaagari (1: 1-3)
- 2 - Yéesu paafin malaakacii (1: 4-2: 18)
- 3 - Yéesu paafin Móyiis (3: 1-4: 13)
- 4 - Yéesu yërí en sarahohii yiyaakyii paafin bëebda (4: 14-7: 28)

- 5 - Kifiiliimunkii ki'askii na kudewaaakii (8: 1-9: 22)
- 6 - Sarahii méeñjoh kilaakda: Kiristaanii erohin hafci (9: 23-10: 31)
- 7 - Ngëmaa buwaa müüs laakeeda (11: 1-40)
- 8 - Kiguu'guuluk ga ngëmii (12: 1-13: 19)
- 9 - Taŋkoh na kíim-Koohii méeñjohda (13: 20-25)

Kooh wo'in, kooroh ga Kowukiigari

¹ Kudewaa, Kooh wo'a na bicaasammbuu waas ciyewin na ga badukeen ciyewin, caa bokkii kiman, koorohha ga sëldiigacaagari. ² Ee ga jamaanuciima méeñjohda, Kooh wo'in naruu koorohha ga Kowukii. Ya erinka kilam iñaa en tóoh, ee kooroh gari ya sakka ēldúna na tóoh iñcii en gada. ³ Ka kérí en meliclaatii ndamii Kooh ee ka kérí teewoh dii ya man kayoh-kayohdha. Kérí tíidi' iñaa en tóoh kooroh ga wo'eeniigari wilëekí'-dooliwii. Ya setí'ta buwii ga baakaa'caagaña, lëehí'ta ya yuŋnga ga asamaan, hanohha yah-ñaabaa Kooh yii míñ ga tóohdha.

Kowukii Kooh paafin malaakacii

⁴ Kooh tumin, Kowukiigari paafin malaakacii, kérí tah, ya e'taka teek waa wëñ kiyak teekciigaba. ⁵ En ki'enaa, Kooh mosoo kiwo' yiinoo ga malaakacii an: «Fu, fu en kowukiigoo, wati mi en Paapu», Ya mosoo kiwo' ban yiinoo gaba an: «Mi yah Paamun gari, ya en kowu garoo»[◊]. ⁶ Ee ban, wii Kooh wos ēldúna Kowukiigari

[◊] 1:5 1: 5 Kañcaa 2: 7; 2 Samyeel 7: 14.

en saawdfa, ya wo'ee an: «Béeb malaakacii Kooh jaamukatti»⁷ Ga iñaa aaw ga malaakacii, bíduunun ga Kéyítfii an:

«Ya tumin malaakaciigari, ba man na uuris, súrgaciigari, ba man na kiwii.»

⁸ Wayee ga loo Kowukii, ya wo' an:
«Baŋ-buuriigaraa, fu Kooh, yah bi taa'
nguuriigaraa, fu tíindiwa ga iñaa júwin.

⁹ Fu warin yijúwí', fu sagin iñaa koo'tii waas.
Kérí tah fu Kooh, Koohyiigaraa leefinndaa
dúuleen ga haf kifalla, fu en buu'.

Iñaama teewoh an, ga béeb buwii fu taabi
nabada, fu wëñnji kinebloh.»

¹⁰ Ya wo'in ßan an:
«Fu Ha'mudii, fu yëri sak kakayfii ga dalaaraa
ee asamaanii fu hëwí'wa na yahfu.

¹¹ Iñcuma hay kipaaf
ee fu yah bi taa'.
Kakayfii na asamaanii hay kiñamuk fodii
kúltífaa rapin.

¹² Fu hayca kipon fodii baa pon kúltí;
ca hay kisúpítuk fodii kúltífaa líiwin,
wayee fu, fu yah ya ya.»

¹³ Kooh mossoo kiwo' malaaka yíinoo an:
«Hay, yugaa dii fu hanoh yah-ñaabiigoo
bi ga daa mi tuman buwii sagoh naraada dito-
gaa' kotfu.»⁸

¹⁴ Béeb malaakacii, ba en rek hel, caa lëgëyi'
Kooh ee ya wosba ki'amðoh buwii jom kilaas
kimúckiida.

⁸ 1:13 1: 13 Kañcaa 110: 1.

2

Kimúckii kiyaakkii Ha'mudii yéegalohda

¹ Waa enin fodaama, du jomin kiwëñ kiŋoo y ga Wo'eenii du jégírudä, en danaa, ken aawoo ëgíraa. ² En ki'ennaa, Wo'eenaa malaakacaa yéegalee bicaasammbuudä laakka ee béeþ baa deegeerawa wala kelohdfeeríwa, Kooh ko'tari. ³ Kon du bii du kelohin kimúcka hín na kiima kiyakcfä, binaa du ammbiika bi yégisaa, du tu-man na bi Kooh korooruu. En ki'ennaa, Ha'mudii ga kihafci yérí deb kiyéegaloh kimúckiima, tíkka buwaa keloh kada onussaruu ki'ínoh an kayoh. ⁴ Kooh koorohha ga mandarga ciyewin, enaama cidóoyí'-waa', kíntaan caa bokkii, ee ca teewoh doolaagari, ya warohhaba daa nebpi iñcii Helii yisela'i'yii onohida, ya teewohha fodaama an ba wo' kayoh.

Yéesu Kiristaa paafin malaakacii

⁵ En ki'ennaa, enndii malaakacii bérí Kooh on kilaak dooli ga dook éldúnani en na kihay, dí wo' gawada. ⁶ Laakin daa bídu ga Kéyítfaa an: «Éey Kooh, bo'-súusúus nam ya ki'en bi fu foñi hel gari?

Bo'-súusúus nam ya ki'en bi fu malaki hasfu gari?

⁷ Fu yóoski'tari ya hanoh fíldoo malaakacii, ee maañnjii fu onndari fodii baa tíku baanu-buu' kilaak ndam na teek.

⁸ Fu onindti kitík kot ga dook iñaa en téoh.»

Ga dii dí wo' an: laakoo dara iñaa tes Kooh onndiiri kinguuruk gadä. Bi diima, dí hottii duum ga daa bo' nguuruk ga dook iñaa en

tóoh. ⁹ Wayee, du hotin an Yéesu yóoskírussa, ya hanohha fíldoo malaakacii ee maañnjii, en danaa, ga yérmaandaa Kooh, ya kaani' béeb buwii. Ee du hotin diimadä an Kooh oninndi ndam na cée' wiyaak ndaga kikaankaa ya daydä.

¹⁰ En ki'ena, Kooh yii sak iñaa en téoh ee yéri am iñaa en téohda waaree kihaydoh towuci tiyewin, ta bok nari ga ndamaagari. Fodaama bii jomba kilegísi' halii kimúckiida, ya ammba ki'onndi kimat, kooroh ga coonucaa ya dayanda. ¹¹ Yéesu, yii on buwii kiset ga baakaa'ciigabada, ya na buwii ya on kiset ga baakaa'dä, bérí bok paamun yiinoo. Kérí tah enndii kaci gari ya bayiba bimbokci. ¹² Ee ya wo'a an:

«Kooh, mi hay kiyéegaloh teekiigaraa ga béeb mbokciigoo.

Mi hayyaa kikañ ga leeloo mbooloomii buwii jaamukkaada.»

¹³ Ya wo'issa ban an:

«Mi, mi óolukan Kooh ga téoh.»

Ya wo'issa an:

«Mi yeema na oomaacii Kooh onndooda.»

¹⁴ Oomaaciima, waa ba bibo', Yéesu hayya, tummba hafci bo' fodaa gaba. En danaa, kooroh ga kikaankaagarinaa, ya dúbí' Seytaani, yii bay doolii kikaankii tíkukeebada. ¹⁵ Fodaama, buwaama, ga kipesba téohka ba madee na ba abu ñaam, ndaga kiniik kikaankiida, ya bëgíssaba. ¹⁶ En ki'ena, wéerin an enndii malaakacii bérí ya hay ki'amdoh, wayee ya hay ki'amdoh tucaasamuntii Abaraham. ¹⁷ Kérí tah, ya jommba kiman na mbokciigari ga téoh. En danaa, ya en sarahohii Kooh yiyaakyii laakin

yérmaandi ee tookdinnida, doonaa, ya bayal buwii en buucida baakaa'ciigaba. ¹⁸ Waa ya ga kihafci, ya dayeera coonu ga wii ya firuda, ya mínin ki'amdoh kimma buwii en na kifiruda.

3

Yéesu paafin Móyíis

¹ Kéri tah, dú buwii en buu Koohda, dú bii Kooh tanukda, malakat ga Yéesu yii du gém an Kooh yérí wossi ee yérí en sarahohii yiyaakyiisa. ² En ki'enaa, ya tookdeera Kooh yii tanukeeri kitum lègëyaamada fodaa Móyíis tookdeeri, ya tummba lègëyaagari bi matta ga duuy béeb buwaa Kooh wo' bu-kaancida. ³ Baa tawah kaan, yérí wëñi ki'onu cee' kaanfaa ya tawahcsa. Iñaama tah Yéesu yérí cal ki'e' ndam waa wëñ waa Móyíis erufa. ⁴ En ki'enaa, kaanfaa en téoh, laak baa tawahfa. Ee Kooh yérí tawah iñaa en téoh. ⁵ Móyíis ga kihafci enee baa kelohduseera ga duuy béeb buwaa Kooh wo' bu-kaancida, ya enee súrga rek, yaa sasu kile'doh ga buwaa iñaa Kooh yah kiwo' fayuu'da. ⁶ Kiristaanii nak tookdin Kooh, ya yii ya en Kowukii kuliyukdu ga fíki buwaa Kooh wo' bu-kaancida. Du, du bérí enan heetiima binaa du am ga iñii du óolukda ee du ndamukohi iñii du yaakaa'cfanaa.

Íikaraa Kooh yah ki'on buwii gëminda

⁷ Kéri tah, fodaa Helii yisela'yii wo'da an: «Wati, binaa dú keloh koonaakii Koohaa, ⁸ kaa lagat keeñnjúu fodaa bicaasammbúu tumeeka ga ëgi'-dúndagaada: ba baa ña'sukoh, ba baa malaksukohhi.» ⁹ Kooh wo'a an: Daama,

bicaasammbúu baa tooñnjoo, ba waareeroo kimalaksukoh, hídaa ga daa ba hoteera iñcaa mi tumee, ¹⁰ bi ennda tíkiis tidaanjkaah-nikiisda. Iñaama tah mi aylukkaba, mi wo''a an helciigaba dëk ga kinaan, ba ínohhoo daa mi waa' ba ëewrukdfa. ¹¹ Mi waatta, lak mi aylukin, an: Ba aasoo mûk daa mi onanba ki'iikarukdfa.

¹² Mbok-kerceencii, watukat bi yíinoo garúu laakoo keeñ wibóní' bi tah ya gëmoo, ya súugúruk Kooh yii laak kipesda. ¹³ Wayee baa en béeb namat kidaas mooroomci besaa en tóoh, waa bi wati wo'eenii «Wati» wo'uda, wa wii lís kiwo'u, en danaa ken lagoo keeñaagari, baakaa' wëñnji dooli. ¹⁴ En ki'enaa, du bokan kitaam na Kiristaanii, en an du abin bi yëgísin ga yaakaariima du laakee ga dalaaraada bi ga siñdaanaanaa. ¹⁵ Bídu ga Këyítfaa an:

«Wati, binaa dú keloh koonaakii Koohaa, kaa lagat keeñnjúu fodaa bicaasammbúu tumeeka, ba baa ña'sukoh, ba baa malaksukohhidfa.»

¹⁶ En ki'enaa, buwii biida bërí kelohee wo'eenaa Kooh ee ba baa ña'sukoh fodaama? Man enee béeb buwaa Móyíis meydohee kúlkaa Esíptida! ¹⁷ Buwii biida bërí Kooh aylukee bi ennda tíkiis tidaanjkaah-nikiis? Man enee buwaa tumee baakaa' ee faraafcaagaba keennda ga ëgí-dündagaada. ¹⁸ Buwii biida bërí Kooh wo'ee naba an ba aasoo mûk daa ya onanba ki'iikaruk? Man enee buwaa sageeri kikelohi'dfa! ¹⁹ En ki'enaa, du hotin an ba mínnndii ki'aas ga kúlkaa Kooh waayukdеебада, ndaga ba sagee kigëm hen.

4

¹ Kooh díginnduu ki'aas daa ya onannduu ki'iikaruk. Waa dígaama lís bi wati, kon du watukat bi yíinoo garuu aboo an ya tesin ga fenoo. ² Wo'eenii Kooh yéegalsee buwaa enee ga égi'-dúndagaada, du ban du yéegaluuununwa. Wa laaki'tiiba jeriñ ndaga ba kelohhawa ee ba te"iiwa na ngém. ³ Du bii du géminda, du hay ki'aas ga daa ya onannduu ki'iikarukda. Ga loo iikaraama, Kooh wo'ee an: «Mi waatta lak mi aylukin an: "Ba aasoo muk daa mi onanba ki'iikarukda!"»

Íikaraa Kooh wo' waama, ya maañinwa kituuki' ga wii lëgëyaagari mat ga waa ya sak ēldúnada. ⁴ En ki'enaa, ga loo iñaama, laakin daa ka bídu ga Këyítfaa an: «Ga besaa wu-yitnakanakwaa, Kooh iikarukka ga tóoh lëgëyaagari.» ⁵ Kooh wo'sin daama ban an: «Ba aasoo muk daa mi onanba ki'iikaruk.» ⁶ Buwaa dewee kikeloh Wo'eenii Koohda, ba aassii da ndaga ba te"iiwa na ngém. Wayee bi wati, laakin buwaa hay aasu daama. ⁷ Tíkíis tiyewin tikkga ga, Kooh abissa bes wiliis, ya teekkawa «Wati»; ya koorohhaka ga kúuw Dëwít, fodaa ka dëwin kiwo'uda an: «Wati, binaa dú keloh koonaakii Koohaa kaa lagat keeñnjúu.»

⁸ Enee an Yosúwée onin bicaasammbuu ki'aas ga iikaraa, eneenaa Kooh wo'sissoo, ga fenoogaa, iñaa aaw ga loo bes wiliis. ⁹ Kon nak laakin íika', waa faandu heetii en wuuci, waa man na waa ya iikarukee ga besaa wu-yitnakanakwaada. ¹⁰ En ki'enaa, baa aas ga daa Kooh onanndi ki'iikaruk, ya ban, ya

hay ki'íikaruk ga lëgëyaagari fodaa daa Kooh íikarukee ga waagarida. ¹¹ Kon, du díibukat ki'aas daama; yíinoo garuu hanat kikeen ndaga kisanj kikelohi' Kooh fodaa bicaasammbuu tumeeka ga ëgi'-dúndagaada. ¹² En ki'enaa, Wo'eenii Kooh wii pes ee wa laakin dooli. Wa wérí wëñ kikaan̄ kalab faa bakcaa kanakcaa kaañin. Wa aasi ga duuyccuu bi ga daa wëñ kihuutda, wa le'nee bi ga fitii, helii, tēpíscii na fabuuyfii. Wa mínin kimeydoh fan̄ iñaa bo' halaat na iñaa bo' am kitum ga keeñci. ¹³ Laakoo dara iñaa saku daakuk ga fíkí Kooh. Ya ga kihafci ya hoti ga iñaa en tóoh ee du béeþpuu du hay kituuk ga fíkíici, du taas ga iñcii du tumidsa.

Yéesu yérí en sarahohii yiyaakyii paafin béeþda

¹⁴ En ki'enaa, du laakin sarahoh yiyaak, yaa paafin béeþ, ya karin bi tuukin ga fíkí Kooh ee Yéesu Kowukii Kooh yérí en sarahohiima. Kon du abat bi yégís ga iñiima en kayoh du gém gawadsa. ¹⁵ Sarahohii yiyaakyii du laakda mínin naruu kibok ga duuy kilaakoo-doolikiigaruuudsa, ndaga fodii du fí'sida, ya ga kihafci, ya fí'seera ga bakaa en tóoh, wayee ya tummbii baakaa'. ¹⁶ Kon, du deeyat na hel widélí' ga ban̄-buurii Kooh, dii kijof enohdsä, en danaa du laas ga yérmaandiigari na kijofkiigari, ee ya amdohhuu saycaa du sooluk tóoh.

5

¹ En ki'enaa, sarahoh yiyaak yaa en béeþ tansi ga duuy buwaa ee ya bewu ki'eni'ba

súrgaa Kooh, yaa enan ga díkaanti buwaa na Kooh. Yérí laak lëgëy kifaan ga fíkíí Kooh iñcaa buwaa onohida na ban kitum sarah kibayaluk baakaa'caagaba. ² Waa ya ga kihafci ya míin kikeen ga baakaa', ndaga ya bo'-súusúus kesi, ya ínohin dijóff' iñaa dal buwaa bíinoo keeni ga baakaa' ee ki'ínohoo tahkada. ³ Waa ya ga kihafci ya keenin ga baakaa', ya jomin kitum sarah kibayaluk baakaa'caagari fodaa ya tumika kibayaluk baakaa'caa heetaada.

⁴ Ken mínoo ki'on hafci céé' ki'en sarahoh; Kooh don yérí oni bo' wa, fodaa ka enee ga Aaronda. ⁵ Fodaama, Kiristaanii enndii yérí on hafci céeraama ki'en sarahoh yiyaak, wayee Kooh yérí onndika ga waa ya wo'i an: «Fu, fu en kowukiigoo, wati mi en Paapu.» ⁶ Ya wo'issa diliis ban an: «Fu, fu yah sarahoh bi taa' ga lagaa Melkisedek.» ⁷ Ga wii ya pes ga éldúnada, Yéesu enee ga kíimi Kooh, dímalukiri taam na tifiip na moon, ya kíimi Kooh yii míneeri kimúsal ga kikaanda. Kooh nak tummba iñaa ya kíimda ndaga daa ya kelohdeerida. ⁸ Hídaa ga daa ya en Kowu Koohfa téoh, ya yoonnda kitooki'ti kooroh ga coonucaa ga dayda. ⁹ Ga waa ya mëtí'ta fodaama, ya ennda baa kimúckii leehoo taa'da meyohan gari, ka yoosuk ga béeb buwii kelohi'tida. ¹⁰ Fodaama Kooh tummbari sarahohii yiyaakyii ga lagaa Melkisedek.

Kofeelkii ga kifoñ ngëmda

¹¹ En ga loo iñaamanaa, yewinin iñaa dí jom ga kiwo'. Wayee kiloogísohi'túuwa enndii iñaa yoob ndaga dú enndii buwaa gaawin ki'am iñaa

dú wo'u. ¹² Dú laakeeraa jot widóoyí' ki'en buwaa jégírohan wati, ee bi wati dú lís kisooluk baa yóodíranndúu iñcii debsi kijégíroh ga loo Koohdfa. Dú jomee wati kiñam ñamahaa tígın ga look, wayee dú lís kisooluk miis, maa dú bapan. ¹³ Baa bapi miis lís oomaa, ya laakoo hel ki'ínohsoh iñaa júwin na yaa júþpii. ¹⁴ Ñamah witígí' nak wuu yaakcii, ba bii ba núusohdfin helba ga ki'ínohsoh iñaa jofin na yaa joffii.

6

¹ Kérí tah, du hanat kiméeñí' haffu ga iñcii debsi kijégírohu ga loo Kiristaaniifa. Du namat ki'ëewruk ga cii yaak jom kijégírudsa, du watuk kiboyukis ga cii debsi kijégírohudsa fodii: loo ki'íis tumeencii ëewdoh bo' ga kikaanda, loo kigém ga Kooh; ² kijégírohkii ga loo bétísi', loo kitík buwii yah ga haf, loo kimílískaa Yéesu ga buwaa kaaninda na loo atti'aa méeñjohdfa. ³ Kon du ëewrukut ga iñcii yaak jom kijégírudsa, Kooh onnduukanaa.

⁴⁻⁶ En ki'enaa, buwii mosin kilaas ga lee'laatii Koohdfa, ba yoohin ga iñcii cijóff'cii meyoh asamaandfa, ba laakin doolaa Helaa yisela'íyaa, ba yéegin ga keeñba neblaatii Wo'eenii Kooh, na ban doolaa éldúnaanii en na kihaydfa, ee hoono-hhii ba boykisin ga kipeskaagaba kibóní'kaadfa, laakkissii iñaa bo' míñ kitum kinookba bi ba súpít kipeskaagaba. Buwaama man fodaama, ba daaysin Yéesu ga kuraanaa, ba baslukinnadi ga fíkii béeþ.

⁷ Binaa kakay ëní' ga tobcaa tíkísukohi ki-keen ga dookfada, fa paal iñcaa laakdfin buwaa

línfada jeriñaa, Kooh barkeelfa. ⁸ Wayee binaa fa paal lúp na ñaawaawaa, fa laakoo jeriñ, fa aaw ga kicoju ee fa mëenjohan ga kitékíru.

⁹ Wayee nak mbokcii, dú bii dí keeñukindfa, luu dí wo'ee foduma, wóorinndíi an dú bii taabuk waasii wijófi'wii aaw ga kimúccfa. ¹⁰ Kooh enndii baa júþpii; ya mínoo ki'aluk iñcaa dú tumseeri na kiwaarohkaa dú teeweeri, ga daa dú amdohee buwii en buucida; ee dú líscá kitum bi watidfa. ¹¹ Dí nak, dí waa' baa en béeþ garúu teewoh kikaantukoh, kaa man fodaama bi ga siñdaanaa. En danaa, iñii dú yaakaa'da laak bi mat sék. ¹² Kon, kaa enat sagoh-coonu, wayee taabat ga kotcii buwii guu'guuluk taam na ngëmcsa, ndaga ba bérí yah kilam iñcii Kooh dígohdfa.

Iñii Kooh dígohdfa wóorin

¹³ Wii Kooh díy Abaraham ee ya laakkii baa ya waatan gari wëñnji kiyakfa, ya waatta ga hafci, ya wo''a an:

¹⁴ «Mi hay kitum, fu barkeelan kibarkeel ee tucaasamuntaagaraa yewinan kiyewin.»

¹⁵ Fodaama Abaraham yuŋnga yaa sek bi ya laassa iñaa Kooh dígeerida. ¹⁶ Binaa buwii fa en na kiwaataa, fa waati ga baa wëñba kiyak; ee fodaama fa ayuki ga wóo'laataa baa fa waatuk garida, kiléehí' wo'eenaa. ¹⁷ Kooh nak waaree kiteeb buwii jom kilam iñcii ya dígohdfa an ya soofoo fenoo ga iñaa ya am kitum, kérí tah ya waatta ga hafci. ¹⁸ Fodaama iñaa Kooh dígoh yaama na waataa ya waat ga hafcidfa enin enaama kanak caa teewoh

an mínoo ki'en Kooh wo' iñaa enndii kayoh. Iñcaama en garuu iñaa baatannduu kidaas du bii du foñin tóohda ee du abin bi yégisin ga iñcii du yaakaa' kilaasca. ¹⁹ Yaakaariima wéri en jípii fítciigaruu ayukohda: wa wóorin ee wa yégisin. Wa oninnduu kipaaf rídóonaa kún dekataa wëñ kisela'da ee du le' bi ga daa Kooh enohda. ²⁰ Dekataama, Yéesu kuliyukkuu da ee haffuu tahhi da ki'aas. Ya enin sarahohii yiyaakyii yah bi taa'da, ga lagaa Melkisedek.

7

Melkisedek, buuraa, sarahohaa

¹ Melkisedek yaama enee buuraa Saleem, ya ennda ban sarahohaa yiyaakyaa Kooh yii ga dlookaa-dlookda. Wii Abaraham meyoh ga heñaa ya kaalee buu'caada, Melkisedek ka'ta kitéebílukki, barkeellari². ² Ya yéri Abaraham eree ban komaa wudaañkaahwaa ga béeb iñcaa ya bewohee ga heñaada. Teekii Melkisedek waa' kiwo': «Buurii tíidi yijúwí». Baatta ga ya ennda buurii Saleem ee wéri en: «Buurii tíidi jam».

³ Melkisedek yiima ken ínohi'tiiri eewun, wala paamun, wala caasamun. Ken ínohoo dara ga loo kilímukci wala loo kikaanci. Ya mëdírohu na Kowukii Kooh ee ya en sarahoh bi taa'.

⁴ Malakat baamaa, daa ya hídee kilaak teek ga djuuy buwiicfa. Abaraham, caasammbuu, e'tari komaa wudaañkaahwaa ga iñaa wëñ kijof ya te'ee ga buwaa ya heñohee nabacsa.

⁵ Buwaa enu sarahoh ga tucaasamuntaa Léwícsa,

² **7:1** 7: 1 Malkat Sënees 14: 17-20.

Waasaa Móyiis oneeraba kimeekisoh komaa wudaanjkaahwaa ga béeb iñaa bu-Isarayeel laakcsa. Ba meekiseewa mbokcaagaba, ee moona mbokcaama tucaasamun Abaraham ban. ⁶ Melkisedek nak enéerii kucaasamun Léwí, wayee hoonohhii ya laassa bakaa wudaanjkaahwaa ga iñaa Abaraham bewohee ga heñaada. Wëñaa ga, ya barkeella baa yaama laasee iñcaa Kooh dígoheeda. ⁷ Wóorin an bii barkeelsa yérí wëñ kiyak bii barkeelusda. ⁸ Buwiima enu tucaasamun Léwí, ee ba laasi bakaa wudaanjkaahwaa ga buwaadsa, ba bibo' baa aaw ga kikaan. Melkisedek nak Kéyítfii wo' an ya yii pes. ⁹ Bo' mínin kiwo' ban an, Léwí, ya yii, tucaasamuntaagari tii laas bak wudaanjkaahdfa, ya ga kihafci sah, ya erin Melkisedek bak wudaanjkaah, kooroh ga Abaraham. ¹⁰ En ki'enaa, wii Melkisedek téebíluk Abarahamda, lakanaa Léwí límussii duum, wayee ya lísee ga geñaa Abaraham.

Yéesu, sarahoh yiyaak fodaa Melkisedek

¹¹ Légéy sarahohaa bu-kaan Léwí fa tumee ga lagaa Aaronda, Waasii Móyiis wérí ebilo-heewa kitum. Enee an légéy-sarahohaama míneera buwaa ki'on kimat ga fíkii Koohaa, eneenaa soolukan ya sarahoh yiliis, yaa manndii na sarahohcaama, falu ga lagaa Melkisedek? ¹² En ki'enaa, binaa ki'en-sarahohkaa lofirunaa, Waasaa ban jomin kilofiru. ¹³ Ee Ha'mudiigaruu, yii wo'eencii ciima wo' ga loocida, bokee ga níil wiliis waa, yíinoo ga buwaa bok ga níilaamacda, mosoo kitum légéy-sarahoh. ¹⁴ En ki'enaa, baa en béeb ínohin an Ha'mudiigaruu bok ga níilaac

Yúdaa, ee Móyíis mosoo kiwo' loo lëgëy-sarahoh waa aaw ga níilaama.

¹⁵ Iñii yii yérí baat kileerí' tóoh: sarahoh yiliis hayin, yaa man na Melkisedek, ¹⁶ ee ya falussii sarahoh, koorohha ga kilamkaa ga lagaa Léwí fodaa Waasaa Móyíis nakoheekada, wayee ya falu, ayuk ga doolaa kipeskaa dara míooka kiyasohda. ¹⁷ En ki' enaa, seedi'uunun gari an: «Fu, fu yah sarahoh bi taa' fodaa Melkisedek.»

¹⁸ Fodaama, iñaa enee kudewaada foñussa ndaga wa laakéeríi dooli ee wa jeriñséeríi dara. ¹⁹ En ki' enaa, Waasii Móyíis míoo ki'on ken kijúb ga fíki Kooh, kéri tah du haydohdfussa yaakaa' wiliis waa gën ee wérí onannduu kideey ga Kooh.

Kiristaanii, sarahohii yah bi taa'da.

²⁰ Wëñaa ga, ga waa Kooh fal Yéesu sarahohdса, ya waateera ga iñaama, wayee sarahohcaa bínoo faluunun ee ya tummbii fodaama. ²¹ En ki' enaa, Kooh waatee hen, wo"ari an:
 «Mi Ha'mudii, mi waatukin,
 ee mi soofanndii fenoo ga:
 fu, fu yah sarahoh bi taa'.»

²² Ga iñaama, Yéesu enin baa tuuki' kifili-imunkii gën ga buwii ga díkaantiiba na Koohdса.

²³ Baatta ga, buwaa falsee sarahohdса kudewaada yewineera, ndaga kikaan onéeríiба kites bi taa'. ²⁴ Yéesu nak, waa ya pesan bi taa', ya enan sarahoh bi taa' ban. ²⁵ Kéri tah, ya míin kimúsal waas kíinoo, leeh tak, buwii kooroh gari, ba deeyca ga Koohdса, ndaga ya yii pes bi taa' kikiimi'ba Kooh.

26 Yéesu yérí en sarahohii gën garuuda: ya sela'in, ya ínohoo kitum yibóní', ya laakoo baakaa', ya hégísohussa na tumoh-baakaa'caa, ya bëwírussa ga dlookaa-dook asamaan. **27** Ya manndii na sarahohcii biyaakbii bíinoo, ya soolukkii kitum sarah saycaa en tóoh fodii gaba kibayaluk baakaa'caagari na ban caa mbooloomaa. En ki'enaa ya tumin sarah waas kíinoo kibayaluk baakaa'cii bwuui ee bi taa' ga wii ya eroh kumuunkaagarida. **28** Waasii Móyíis, bibo' kesi baa mínin kikeen ga baakaa' bëréí wa falee bisarahoh biyaak. Wayee wo'eenii* Kooh waatuk, hay ga fenoo Waasii Móyíisda, Kowukiigari matin ga tóohda kérí wa fal sarahoh yiyaak ee bi taa'.

8

Kifiiliimunkii ki'askii na kudewaakii

1 Iñii yii yérí wëñ kilaak solu ga iñii dí en na kiwo'da: Du laakin sarahoh yiyaak, yaa yugin ga asamaan, hanoh banj-buuraa Kooh yii míñ ga tóohda yah-ñaam. **2** Ya yérí tumi lëgëysarahoh ga dekataama wisela'íwaa en ga taalii* wukayohwiisa. Taaliima, bo'-súusúus yíppiwa, Ha'mudii yérí yípwa. **3** Sarahoh yiyaak, yaa en tóoh, falu kihaydoh ga fíkíi Kooh iñcaa faandu Kooh sarahda na kitumi'ti sarah. Kon sarahohiigaruu yiyaakyii ban jomin kilaak iñaa

* **7:28** 7: 28 Malkat wo'eñaama ga 7: 21 * **8:2** 8: 2 Taalaa wërí en ga daa Kooh faanohee wo'eencaagari bídu ee níi' bu-Isarayeel ga ngëmaa ba laak garida. Ga dekataama, laakeera dekataa wo'u wisela'íwaa na dekataa wo'u wëñ kisela'da.

ya sarahohan. ⁴ Ya enee dii ga kakayaa, eneenaan ya enoo sarahoh, waa laakin sarahohcaa laak kihaydoh ga flikí Kooh iñcaa faandussi sarah fodaa Waasaa Móyiis nakohkada. ⁵ Lëgëyii sara-hohcii biyaakbii tumi ga dekataa wisela'i'waa ga Kaanfaa Koohda nak, wa en nataal na sóogúu ga iñaa tumu ga asamaanda. Iñaama tah, ga wii Móyiis yah kiyíp taalaama jaamukohsida, Kooh wo'ari an: «Foñaa helfu ga iñii fu yah kitumda bi tóoh man fodaa mi teeweeraaka ga dlook janjagaada»[◊]. ⁶ Wayee diima, lëgëy-sarahohaa Yéesu sasuda wéri wëñ waa sarahohcaa bïinoo kiyak fúuf, ndaga ya yeri tíin ga díkaanti Kooh na buwii kipok kifiliimunkaa gën kaa kudewaa. Ee Kooh díginnduu ga kifiliimunkaama iñcaa gën ga tóohda.

⁷ Enee an kifiliimunkaa kudewaakaa laakéeríi sík wiinoonaa, eneenaan caloo ka kilofirohu na kukanak. ⁸ Wayee Kooh ña' heetiigari hen ga waa ya wo' an:
 «Mi Ha'mudii mi wo' an:
 Bes caa hay, caa mi hay kipok kifiliimun ki'as na
 bu-Isarayeel,
 na bu-Yúdaa ßan.

⁹ Kifiliimunkaama madanndii na kaa mi pokoh
 hee na bicaasamba,
 bériinaa mi amba ga yahhoo, mi meydohhaba
 kulkaa Esíptida.

Ba ga kihaffba, ba ammbii kifiliimunkaa kaama,
 kéri tah, mi foñlukkaba ßan.

¹⁰ Kifiliimunkii kiima kéri mi yah kipokoh na
 heetii bu-Isarayeel,

[◊] **8:5** 8: 5 Malkat Eksoot 25: 40.

besciima paafaa:

Mi hay kiso' iñcii mi ebilohda ga helba,
mi bínca ga keeñba.

Mi yah Koohyiigaba
ee ña yah heetiigoo.

11 Yíinoo gaba soolukanndii kijégí' ñaa bok nari
kúl,

wala mbokci an ya heelat ki'ínoh Ha'mudii.

En ki'enaa, lak ñéeb ínohinndoo,
daloh ga yaa wëñ kijutuutða bi ga yaa wëñ
kiyakða.

12 Mi hayba kibayal tooñcaagaba ee mi aluk
baakaa'caagaba.»

13 Kooh wo' loo kifiiliimun ki'asaa, lak kaa ya
pokee kudewaada kasohin ee iñaa kasohin aaw
ga kileeh.

9

*Daa Kooh jaamuksee ga kifiiliimunkaa
kudewaakaada*

¹ Kifiiliimunkaa kudewaakaa laakeera iñcaa Kooh ebilohee kitum ga loo daa buwaa jommbi kijaamukða. Laakeera ban kaan ga ëldúna, faa yípduseeri. ² En ki'enaa, laakeera taalaa yípu, hëgísohussa kom kanak. Waa debða teeku «*Dekataa wisela'í'waa». Iñaa tíkohsee lampuða, wa na mbúurúcaa faandusee Kooh sarahða, na palaanjfaa ca faanoħseedha, ca enee daama. ³ Komaa wukanakwaa teeku «*Dekataa wëñ kisela'da», ee enee ga fenoo rídóonaa hëgísoh dekatcaa kanakcaada. ⁴ Loteel-wúrúus,

waa cúuraaycaa tékírohsida, wa na gaalaa kifiiliimunkaa* ee leefsee na wúrúus bi gommbadsa, ca enee daama. Kaas-wúrúus waa tumñamahaama meyohee asamaan, wo'si maandsa, na dooraa Aaron tapiseeda, na atohcaa bídu wo'eencaa kifiiliimunkaa pokohuda eksee ga gaalaama. ⁵ Nataal enaama kanak caa wo'si Serubee ee ca teewoh ndamaa Koohdsaa faanussa ga dook gaalaa. Sëegúufaa paabcaagaca kúnnda daa ñífaa wíssi kibayaluk baakaa'da. Wayee iñcaama, diima caloo du lóogísohca wíinoo wíinoo.

⁶ Iñcaama tóohca, waa en béeþ faanussa fodaama. Sarahohcaa, saycaa en tóoh, ba aas ga dekataa ðebða kitum lëgëyaagaba. ⁷ Dekataa tík gada, sarahohaa yiyaakyaa, ya hançci rek yëri aasi daama, ee eni kíiskaa en tóoh waas kíinoo. Ee ya jomin ki'aam ñíf júu', yaa ya tumi' Kooh sarah kibayaluk baakaa'caagari, na ban caa heetaa tum ee ba ínohéeríi⁸. ⁸ Fodaama, Helii yisela'í'yii teewohha an, waa ðekataa ðebða waa lís kilaak, kon daa koorohsi, ki'aas ðekataa wëñ kisela'da lëgísukkii duum. ⁹ Iñama teewoh yen ga jamaanii diima. Ca teewoh an iñcii onohsida, na júu'cii tumdusi Kooh sarahdsaa, baa jaamuki Kooh fodaama, iñama tahhoori kiset ga fíkiici. ¹⁰ Béeb iñaa nakohu ga loo ñamahcaa, anahcaa, na kibookuk kisétíruk, iñama enee iñcaa Kooh nakee buwaa kitum ki'ëbílkoh rek, bi ga daa ya lofirán tóoh en yi'as.

Kiristaa erohin hafci sarah

* **9:4** 9: 4 Iñaa tumee Bíncaa Kooh níree þuuncida ⁸ **9:7** 9:
7 Malkat Léwítik 16: 2-34.

¹¹ Kiristaanii nak hayin, ennda sarahohii yiyaakyii erohi iñcii cijóff'i ci ee diima deñ ca hotukinda. Ya aassa, paaffa bi ga dekat waa tumohsi sarah, waa wëñ kilaak solu, wëñinja kimat taaloo taal. Dekataama hëwrohussii yah bo'-súusúus, ee waa' kiwo' an wa bokkii ga ëldúnaanii wii. ¹² Ga waa Kiristaanii aas ga dekataa wëñ kisela'da, ya aas da waas kíinoo, ee bi taa'. Ya aassii da, ya aammba ñíf súkút wala ñíf naal, ñífaagari ga kihafci wëri ya aam. Fodaama ya laassaruu bi taa'. ¹³ Fodaa ka nakohu ga baahaa Waasaa Móyiisda, ñíf súkútcii na cii naalcii, na wetcii meyoh ga enoh bitékírudsa, ca wísu ga buwii kiséti'banaa, ka eem rek ga faancaagaba bokituda. ¹⁴ En an iñaama laakohdانا، wëñaa ga ñífaa Kiristaanii paafin ñífoo ñífsa! Ya erohin hafci sarah ga Kooh, waa laakoo sík, kooroh ga doolii Helii yisela'i'yii yah bi taa'da. Fodaama ya hay ki'séti' keeñciigaruu bi du tumsisoo iñcaa ëewdohi bo' ga kikaanda; en danaa du míñ kijaamuk Kooh yii laak kipesda.

Ñífi Kiristaa wëri pokohu kifiliimunkii Kooh na buwiidsa

¹⁵ Iñaama tah Kiristaanii ki'en bii tíin kifiliimunkii ki'askii poku ga díkaanti buwii na Koohds. En danaa, buwii Kooh haydoh ga hafcida míñ kilaas ga iñcii cijóff'i ci ya díñba kilam bi taa'da. Ba míñinka kilaak ndaga Kiristaa kaanin ga kuraanaa ee kikaankaa kaama këri bëgís buwii ga baakaa'caa ba tumee, ga wii ba taabuk kifiliimunkaa kudewaakaadsa.

¹⁶ Binaa bo' bín këyít kiwo' ga daa alalaagari warohsandanaa, bi bo' tum dara ganaa, jomin kilaak iñaa teewoh an baa bínfada kaanin. ¹⁷ En ki'enaa, baa bín këyítfaamada kaanaa, iñaa buwaa lam garida han kimín kiwarohu. Wayee, en rek ya lís kipesaa, këyítfaa faama laakoo solu. ¹⁸ Iñaama tah kifiliimunkaa kufewaakaa bi ka enaa, lakanaa ñíf aamuk hen paay. ¹⁹ En ki'enaa, Móyiis d'ewoh ga kiyéegaloh, ga fíkii heetaa béeßwa, tóoh iñaa Kooh ebilohda fodaa ka bídu ga Këyítfaada. Lëehí'ta ya bëbpa ñíf doon yinaal na ñíf súkút, ya akitohha múllä fénúf baal ficogí' ga dooraama, ya wíssa ñífaa ga dook Këyítfaa waasaa na ga dook heetaa Isarayeel béeßwa. ²⁰ Ya wo'"a an:

«Wii wëri en ñífi pokohu kifiliimunkii Kooh narúu
ee dú jomka ki'amda.»

²¹ Móyiis wíssa ban ñífaa ga d'ook taalaa, na ga d'ook béeß paŋkaahcaa bëbsi binaa buwaa en na kijaamuk Koohaa. ²² Ga Waasaa Móyiis, daanaka iñaa en tóoh sétirohsí na ñíf; ee ñíf aamussiinaa, baakaa' bayalohsoo.

Sarahaa Yéesu tumda matin

²³ Iñcii en ga èldúna ee ca nataal caa en ga asamaan cukayohcaada jomee kisétíru fodaama. Caa en ga asamaanda nak meekisoh sarah waa gën waama fúuf. ²⁴ En ki'enaa, Kiristaanii aassii ga d'ekat wisela'í', waa bo'-súusúus hëwí', ee nataal rek waa ga asamaanda, wayee ya aas ga wukayohwaa ga asamaanda; en d'anaa ya tuukuki'tuu diimada ga fíkii Kooh. ²⁵ Ya

aassii ga d̄ekataa wisela'í'waa waas ciyewin ki'eroh kumuunkaagari, fodaa ga kifiliimunkaa kudewaakaada. En ki'enaa, waama, sarahohaa yiyaakyaa aasee daama na ñíf waa enndii waagari. ²⁶ Enee fodaamanaa, ennaa ya hay kiday coonu waas ciyewin, aboh ga iñaa ēldúna saksee bi wat. En ki'enaa, ya erohin hafci sarah waas kíinoo ee bi taa', ga jamaanucii méeñjohd̄a, kinís baakaa'cii buwii.

²⁷ Waa baa en tóoh hay kikoo' ga kikaankii waas kíinoo, lēehíraa ya atti'u, ²⁸ fodaama Kiristaanii hayin, erohha ñífaagari waas kíinoo kinís baakaa' bo' bigéñ. Ya hay kihayis waas wukanak, waa enanndii kinís baakaa', wayee enan kimúsal buwii enussi na kisek̄d̄a.

10

Sarahii Kiristaanii tumd̄a hajwa wërí laak jeriñ

¹ En ki'enaa, iñcii Waasii Móyiis teewohd̄a ca en sóogúufii iñcii cijóff'cii en na kihayd̄a; wa mínoo ki'on buwaa kilaas ga iñcaama kayoh-kayohd̄a. Daa ka míñ kiman tóoh, ga dii kískaa en tóoh, sarahcaa tumsida caca caca, iñaama teewoh an Waasaa Móyiis mínoo ki'on buwii deeyi ga Koohd̄a kimat. ² Enee an wa míñinkanaa, eneenaa buwaa jaamuki Kooh fodaamac̄a setuunun kuméeñí', ndaga lak ba daakissii baakaa' wíinoo ga keeñba. ³ Wayee nak, sarahcaama ba tumi kískaa en tóohd̄a, cérí níindísohi baakaa'caa buwaa tumida. ⁴ Wóorin an ñíf naal na ñíf súkút mínoo mûk kinís baakaa' ga bo'.

⁵ Iñamaa tah, wii Kiristaanii aas ēldúnada, ya wo"^a an:
 «Júu'caa tumu sarah wala iñcaa faanu sarahda,
 fu wo'issii dara ga,
 fu hëwíri'taroo faan.

⁶ Sarah júuraa tékíru hen,
 wala sarah wiliis waa tumsi ban kinís baakaa',
 wíinoo newissiiraa gaca.

⁷ Kérí tah mi wo' an: Mi yeema, mi hayin kitum
 iñii fu waa'da, fu Kooh,
 taaboh na iñaa bídu garoo ga Kéyítfaada.»

⁸ Kiristaanii deb kiwo' an:
 «Júu'caa tumu sarah wala iñcaa faandusaa
 sarahda,
 sarah júuraa tékíru hen,
 wala sarah wiliis waa tumsi ban kinís baakaa',
 fu waarisiiica ee wíinoo newissiiraa gaca.»

Moona déy, iñciima tumu fodii dii Waasii
 Móyíis nakoh kada. ⁹ Tíkka ga, ya wo"^a an:
 «Mi yeema; mi hayin kitum iñii fu waa'da.»

Fodaama ya nísin daa Kooh jaamuksee
 kudewaada, ya tuukirin kijaamuk ki'as diima.
¹⁰ Yéesu Kiristaa tumin iñaa Kooh waareeda bi
 matin. Ya erohin faanfaagari waas kíinoo, fa
 tumdussaruu sarah, ee fodaama, du sétíruunun
 ga baakaa'.

¹¹ Sarahohaa míñ ki'en tóoh, besaa en béeb
 hay kituuk, tum lëgëyaagari. Ya tumdi Kooh
 sarahcaa caca rek, ee ca mínanndii múk kinís
 baakaa'caa buwaa tumida. ¹² Kiristaanii nak
 tum sarah waas kíinoo kinís baakaa'cii buwii, ee
 wa en sarahaa jeriñaagawa yah bi taa'; lëehí'ta
 ya yunjga, hanohha yah-ñaabaa Kooh. ¹³ Diima
 den, ya yaa sek daama bi ga daa Kooh tuman

buwii sagoh narida ditogaa'-kotci. ¹⁴ En ki'enaa, kooroh ga kumuunkaagari ya erohdса, ya onnda buwii en buu Kooh setuunun ga baakaa'da kimat ga fíkíi Kooh.

¹⁵ Iñamaa, Helii yisela'í'yii ban seedi'dinnduuri. En ki'enaa, ya dëwin kiwo'an:

¹⁶ «*Ha'mudii wo' an: kifiliimunkii kii, kérí mi yah naba kipokoh.

Binaa bescaama paafaa,
mi hay kitum iñcii mi ebilohdса ga keeñba,
mi bínca ga helba.»

¹⁷ Lëehí'ta ya tikka ga an:
«Mi hay ki'aluk baakaa'caagabä bi taa',
ca na tooñcaagabä.»

¹⁸ Ee binaa baakaa' bayalohunaa, calisoo ki-faani' Kooh sarah waa nísanca.

Du deeyat ga Kooh

¹⁹ Fodaama mbokcii, du hay ki'aas na hel widéli' ga dekataa wëñ kisela'da, ndaga ñífaa Yéesu tumu sarahdса. ²⁰ Ya lëgísdinnduu waas wi'as, waa onohi kipes, kooroh ga rídóonaa hëgísoh dekataa wisela'í'waa na waa wëñ kisela'da; waa kiwo' kooroh ga faanfaagari. En ki'enaa, faanfaagari sarahuda férí lëgís waasaama. ²¹ Fodaama, du laakin sarahoh yiléekí'-solu, yaa hanohdu ga fíkíi heetii en wuu Koohdса. ²² Kon du deeyat ga Kooh na keeñ wimórí', na ngém wiyaak, ndaga keeñciigaruu setin wic, du laakissii halaat cibóní', ee faanciigaruu bookuunun ga mûsúmii misétí'mii. ²³ Kon du abat bi yégís ga iñcii du yaakaa' ee kayohdса, ndaga Kooh hay kitum

iñcii ya dígohdfa. ²⁴ Baa en béeb amdohat mooroomci, ëewdohhi ga kiwaaroh na kitum yijóff'. ²⁵ Du hanat kifoñ hídochcii du tumi kikíim Koohdfa, fodii buwii bínoo meeruunun kimaasohoocada. Baa en béeb wëñat kidaas mooroomci, wëñaa ga dii du ínohin an besii Ha'mudii deeyinda.

²⁶ En ki'enaa, binaa du ínoh kayohfii ee du lísi kitum baakaa' ga iñaa neþpuunaa, laakissii sarah wiliis waa míñ kitumu bi baakaa'ciigaruu bayalussuu. ²⁷ Iñaama laakaa, du tíitat, ndaga atti'aa yah kikeen ga dlookkuuda na kiwiikaa yah kitékí' béeb buwii heñoh Koohdfa, cérí sekkuu. ²⁸ Béeb baa fu këldúk iñii Waasii Móyiis ebilohdfa, ee bo' banak seedi' ganaa, fu hay ki'apu ee ken yérëmannadiiraa. ²⁹ Dú fooj an baa faali'ii Kowukii Kooh, keeñukkii ñífi pokohu kifiliimunkii ki'askii onndi kisétírudfa, ee ya basi Helii yisela'íyii teeþpuu kijofkii Koohdfa, baama, atti'aa ya jom kitíkuda enndii wëri wëñan kimesike? ³⁰ En ki'enaa, du ínohin bii wo' an: «Mi yérí laak ki'atti', mi yérí yah kifay baa en béeb iñaa ya tumdfa.» Ya wo'in ban an: «Ha'mudii hay ki'atti' heetiigari.» ³¹ Baa fu keen ga yah Kooh yii laak kipesdانا, ati fu yah yuuþa?

³² Níindísukat wii du han kilaas ga lee'laatii meyoh ga Koohdfa. Ga bescaama, dú enee ga lebi' wiméeski' na coonu ciyaak. ³³ Cii ga cii, dú bassi, dú sodalsi ga fíkíi béeb; cii ga ciinää, dú amdohi buwaa enu ga coonu fodaamada. ³⁴ En ki'enaa, dú bokka na buwaa abu ga kasuda coonucaagaba, ee ga wii iñcaa dú laak te'uda, dú

tookkaka na keeñ wisóosí', ndaga dú ínoheera an dú laakin alalaa gën, ee alalaama yah bi taa'. ³⁵ Kon kaa foñat yaakaarii dú laaksa, ndaga neehal wiyaak wii sekkúu ga. ³⁶ En ki'enaa, kiguu'guuluk kérí dú sooluk, en danaa, binaa dú mëtí' kitum iñii Kooh nakohdanzaa, dú laas ga iñii ya dígohdfa.

³⁷ Fodaa ka bídu ga Kéyítfaadfa an:
 «Tes ga jutuut, jutuut sah,
 bii jom kihaydfa dal kihay,
 ee diimanaa ya hay.»

³⁸ Kooh wo''a an:
 «Baa mi aboh bo' yijúwí' ndaga ngëmaa ya
 laakdsanzaa hay kipes.

Wayee ya soof fenoonaan,
 keeñnjoo soosandii gari.»

³⁹ Du nak, du bokkii ga buwii enu na kisoof fenoo, aawu ga kimúuydfa. Du bok ga bii gëmuunun, aawu ga kimúcdfa.

11

Ngëmaa buwaa múus laakeeda

¹ Kigëm Kooh eni kilaak wóo'-wóo' ga iñaa fu yaakaa'da na ban ga iñcii hotukoo na has ee ca laakin sah sahdfa. ² Ngëmiima wérí buwaa múus laakee ee Kooh seedi''a gaba yijóffí'.

³ Kilaak ngëm kérí tah du ínoh an éldúna, wo'eenaa Kooh wo'eeda wérí tah wa laakka, na ban ki'ínoh an éldúnaanii hotuk wii kulkoh ga waa hotukoodfa.

⁴ Kilaak ngëm kérí tah Abeel tumi'ta Kooh sarahaan gëñ waa Kayee. Ngëmaa Abeel laakee waama wérí tah Kooh abohhari bo' yijúwí' ee ya

seedi''a an iñcaa ya onohd̄a jofin. Ee ngëmaama tah bi, luu enee an ya kaanin, wo'eenamaa wii lís kiwo'u.

⁵ Kilaak ngëm kérí tah Henok koo'tii ga kikaan, ya bëwírussa ga yahaa Kooh, ee ken hotissiiri ndaga lak Kooh bëwírinndi ga yahaaci. En ki'enaa, bídu ga Kéyítfaa an: «Wii ya bëwí'sanaa, lak ya neblohin Kooh.» ⁶ Wayee baa laakoo ngëm, mínoo mûk kinebloh Kooh. Baa waa' kideey ga Koohaa, ya jomin kigëm an Kooh laakin ee buwii heelli ki'ínohda, ya yii neehalba.

⁷ Kilaak ngëm kérí tah Nowee hëwí'ta gaal-giiy wiyaak kisom bu-kaanci. Iñcaa Kooh teeweeri ee lak ca hotukkiida ya abohéeríica caahan. Fodaama ya búlla bu-ëldúna, ee Kooh abohhari bo' yijúwi' ndaga ngëmaagari waama.

⁸ Kilaak ngëm kérí tah Abaraham kelohi'ta Kooh. Waa Kooh ebilli kika' ya dëknee ga kúl, kaa ya yah kilam fayuu'da, ya ka'ta ee lak ya ínohoo sah daa ya yah kihakda. ⁹ Kilaak ngëm kérí tah ya dëkka ga taal fodii sagac ga kúlkaama Kooh dígeeri kilamda. Ísaak kowuci, bi ga Yakoop, kucaasamunkaagari, baa bokee ga dígaa kilam kúlkaamada, dëksee ga taal ban. ¹⁰ Abaraham yaa sek teeraama yípsan ga la'-atoh ciyégísí', ee Kooh ennda natohaa, na tawahohaada.

¹¹ Kilaak ngëm kérí tah ban, Saaraa, hídaa ga daa ya ya'bu'eeda tóoh ee ya míneeríi kilaak kowuđa, ya laakka kowu ndaga ya gëmeera an Kooh hay kitum iñaa ya dígoheeda. ¹² Fodaama, kooroh ga yaal yíinoor ee lak ya kasohin, tu-caasamun tiyewin taa hín na olcii ga asamaand̄a,

ee ta yewin ban en fan tukakaytii en ga yahaa giyyiida límukka.

¹³ Béeb buwaama kaanu na ngëmaagaba. Ba laasséerí duum ga iñcaa Kooh dígoheeda, wayee ba séenee gaca di'úsaayí', ba léríssaca yah. Ba tookeera an ba bisagac ga ēldúna, ba hay kibaab. ¹⁴ Buwaa wo' fodaamadña, ba teewohin bi leerin lañ an ba lís kiheel kúlkaa ba laakdan hafba. ¹⁵ Binaa helba tesee ga kúlkaa ba meyoheedanaa, enneena ba hay kilaak halaa onanba kiboyuk daama. ¹⁶ Wayee nak, ba séentukee kilaak kúlkaa gën: ennda kúlkaa ga asamaanda. Iñamaa tah Kooh laakkii kaci ga kibayu Koohyiigaba, ee ya waayuki'taba dék.

¹⁷ Kilaak ngëm kérí tah Abaraham yaa yah ki'ap kowuci Ísaak kitumi' Kooh sarah, ee lakanaa Kooh eneeri na kimalaksukoh. Abaraham tuukka tek ga kitumi' Kooh sarah Ísaak, kowukaagari ya laak donđa ee lak Kooh díginndi, ¹⁸ wo"ari an: «Fu hay kilaak tucaasamuun tiyewin ee koorohan ga Ísaak.» ¹⁹ Abaraham abee ga helci an Kooh míniñ kimilísi' baa kaanin. Kérí tah ya laassisaa ga Ísaak ee iñaa ennda gari fodii kowukaa mílisdu hen ga buwaa kaaninda.

²⁰ Kilaak ngëm kérí tah Ísaak barkeella towuttaagari, Yakoop na Esawuu kiwaayukba ga iñaa en na kihayda.

²¹ Kilaak ngëm kérí tah, Yakoop wii ya yah kikaanda, ya barkeella yaa en béeb ga towutaa Yoseef. Ya ébilukka ga dooraagari, ya yaa jaamuk Kooh.

22 Kilaak ngäm kérí tah, Yoseef wii ya yah kikaanda, ya wo'a ga loo kimeykaa heetaa Isarayeel ga kúlcaa Esíptida, ya nakohha kibaydoh faraaffaagari* binaa ba en na kiyahaa.

23 Kilaak ngäm kérí tah wii Móyiis límudsa, eeci na paamci d'aakussari ñiin kaahay ndaga ba hotee daa oomaanaa hín kimo'da†, ee ba faali"ii iñaa Farawoñ ebiloh kitumdfa. **24** Kilaak ngäm kérí tah Móyiis, wii ya ennda yaak ya sajnga kiwo'u an ya kowu kowukaa Farawoñ kibetikaa. **25** Kibok kisodalu na heetaa en wuu Koohdfa wëri gënëlli loo kipesi ga baakaa', ya taabuki neblaatkumuun ee iñaama maañanndii. **26** Ya ammba an kisodalu fodaa Kiristaanii iñaa alal, waa wëñ kiyak alalcaa ga kúlcaa Esíptida. En ki'enaa, hasci yípee rek ga neehalaa en na kihaydfa. **27** Kilaak ngäm kérí tah ya meyca kúlcaa Esípti ee ya niikkii aylukaa Farawoñ. Ya ammba bi yégíssa ee ya ennda baa hot ga Kooh, yii bo'minoo kitík hasdfa. **28** Kilaak ngäm kérí tah Móyiis húmballa hewaa Paakaa, ya wíssa ñíf ga iñaa hanoh halcaa túuycaa dookdfa, en d'anaa malaakaa bay kikaankaada le'oo ga saawcaa heetaa Isarayeel.

29 Kilaak ngäm kérí tah heetaa Isarayeel koo'ta ga d'uuy giiyaa wiyo'ohwaa, tíidussa ga kakay kaw. Bu-Esípti baa jéemee kikoo' gadfa, giiyaa onndaba.

30 Kilaak ngäm kérí tah wii heetaa Isarayeel wíilla teeraa Yéríkóo bi ennda bes ciyit-

* **11:22** 11: 22 Wo'eenii diida enin yohcaa Yoseef † **11:23** 11: 23 Farawoñ wëri en teekaa eru buuraa ga Kúlcaa Esíptida

nakanakdса, míiraa dëkaa bú'ta. ³¹ Kilaak ngém kérí tah Rahap, faankoh-pakayaа bokkii kikaan na buwaa ga dëkaa sagee kikelohi' Koohda. Iñaa tahkada: ya dapee ga kaanci bu-Isarayeel baa aasee yoloos[☆] ga dëkaa kiheel ki'ínoh iñaa buwaa enukoheeda.

³² Mi wo'at ya yiliis, waa mi laakanndii jot kiwo' wiinoo wiinoo ga loo Gedewoŋ, Barak, Samson, Yeftee, Dëwít, Samiyeel na sëldíiga-Koohcaa bíinoobaa? ³³ Kilaak ngém kérí tah buwiima, ba mínda kibúuk nguu'caa, ba tuuki'ta iñaa júwin, ba laassa iñaa Kooh dígohda. Ba múuffa túuwtaa gayindicaa, ³⁴ ba yímmba dooli kiwii kiyaak, ba rëcca ga ki'apu na kalab; ga wii ba míniſſii darada, Kooh onissaba dooli[‡]; ba enee buwaa kaañin heñ, ba kaalla buwaa heñohee naba meyohsee ínfa.

³⁵ Kilaak ngém kérí tah laakka beticaa hot buwaagaba kaanda mílísduſſa. Laakka bibo' baa sodalu bi baa kaanan, wayee ba tookkii kisomu, en danaa, ba kaan ee ba mílísaa, ba laas ga kipeskaa leehoodfa. ³⁶ Bibo' biliis tumussa yensirukaah, ba feekussa, ba bagussa na ceen, ba lagussa ga kasu. ³⁷ Bii tapisohussa na atoh bi ba kaannda, bíinoorarussa kom kanak, wala ba apussa na kalab. Laakka ban baa ensee ga kiwíil daa en béeb, ba ekukee kúltí-on baal wala on-pe' ndaga ba laakéeríi dara iñaa ba ekukan; ba dékka kihatalu ga kipes na kisodalu. ³⁸ Ba joobeera éldúna, ba enee ga kiwíil ga ègí'-

[☆] 11:31 11: 31 Malkat Yosúwée 2: 1-21; 6: 22-25. [‡] 11:34 11: 34 Onissaba dooli laakin buwaa hotu dii an wo'u ba wakka ga díukool

dúndañcaa na janjancaa, ba dëkee ga nojcaa atohcaa na cùl-cùlcaa.

³⁹ Béeb buwaama Kooh seedi''a yijóff' gaba ndaga ngëmaa ba laakfa, ee moona ba laas-sii ga iñaa ya dígoheeda. ⁴⁰ Waa Kooh waayukdinnduu iñaa wëñ kiyak fúuf, kon nak jomoo ki'en ya onba kimat ee du, du bokoo ga.

12

Kiguu'guuluk ga ngëmii

¹ Kon fodaama, waa mbooloomaa hínda kiyaak wëri wílluu ee wa seedi'in ngëmiigawa ga Kooh, du ban, du kélëembísukat tóoh dof, waa hoonohannduu ki'aaw fíkíi, na ban baakaa', wii yoowinnduu kiwíildä; du guu'guulukat ga kifool jaarii du naku kifoolda. ² Du yípat hasciigaruu ga Yéesu yii onnduu kilaak ngëm, aboh ga dalaaraa bi ga leehaaraa; ya koorukka coonucaa ki'apu ga kuraanaa, ee ya bítukkii ga kacifaa en ga kikaankaa kaamada, ndaga lak ya hotin haat keeñ-soosaa ya yah ga kilaakcsa. Ee diima deñ ya yaa yugohha bañ-buuraa Kooh bakaa hanoh yah-ñaamda.

³ Foñat hellúu gari, ya yii ya tookka kimúuñ, hídaa ga daa tumoh-baakaa'caa hídeeri ki-heñohdä tóoh. En fodaamanaa, dú meydohoo yaakaa'túu ga, ee dú soofoo fenoo. ⁴ En ki'ennaa, dú ka'tii duum bi ga kikaan ga heñigarúu na baakaa'da, ⁵ ee dú alukin wo'eencii cii Kooh daasoheerúu, dú bii dú en bitowucida, an:
 «Fu kowukiigoo, Ha'mudii, ko'taa ga yenaa,
 watukaa iñamaa,
 ee ya ña'taanaa, kaa soof fenoo.

6 En ki' enaa, Ha'mudii baa ya waarin, ya koriri
hen
ee baa ya am fodii kowuci, ya feekiri hen.»

7 Tookat coonucii dú dayda; Kooh enndúu na
kiko'. En ki' enaa, coonuciima teewoh an ya
tíkkúu bitowuci. Kowukii kiida, en na paamci-
naa, paamci koroori? **8** Kooh kori towutiigari hen
béebta. Kon binaa ya ko'tiirúunaa, lak dú enndii
bitowuci, dú en fodii towutaa límu ga iñaa koo'tii
waas.

9 Du níindísukat paamunciigaruu ga éldúuna:
man ba koreeruu hen ee du e'taba cée'. Kon
paamudiigaruu ga asamaanda, du jommbi na
kihín kikelohi', en danaa du laas ga kipeskaa
leehoo taa'da? **10** En ki' enaa, paamuncaagaruu,
koraagaba naruuda maañjii ee enee ga iñaa ba
am an wérí júb. Kooh nak ko'taruu ga iñaa gën
garuu, en danaa du laak bak ga kisela'kaagari.
11 Binaa du korunaa, ga saasi keeñinjuu soosoo
ga, wayee nami ga kileeh hen. Binaa ka' bi ga
fíkiinaa, buwaa koru fodaamadsa ba hot jeriñaa
koraama: ba en bo' jam ee ba pes ga iñaa júwin.

Iñcii ebilohu na cií jom kiwatuku kitumda

12 Kon nak, bëwírat yahciigarúu neewohinda
ee dú on dooli yí'ciigarúu nagaminsa.

13 Hëwí'dat kotciigarúu waascaajúwin, en
danaa kotaajíiwin tíin ganaa díidukohoo wayee
naman kiwak hen.

14 Guu'guulukat ki'en ga jam na baa en
bëeb, na kipes ga iñaa sela'in, ndaga bëeb
baa sela"ii, hotanndii Ha'mudii. **15** Watukat,
ken hanat kisúugúruk yérmaandaa Kooh laak

garida. Fodii kedikkaa aayin, ka ndomi tediktaa tíinoo ga aaylaataagakada, watukat laak garúu yaa man fodaama, ya ndom buwii bíinoo. ¹⁶ Watukat, ken hanat kifaanuk na baa en béeþ. Erat cée' iñcii Kooh cisela'í'cii, ee kaa madat na Esawuu, ya yaa ñamah wíinoo waa ya ñaman tahhi kitoon ki'en-saawkaagarida. ¹⁷ Dú ínohin an, ga waa iñaama paafda, ya waa'ta paamci barkeelli, wayee ya tookdussiika. Ya mínnndii sah paamci kiboyukidoh fenoo ga iñaa yaama amcsa, luu enee an ya kíimeeri iñaama na moon.

¹⁸ En ki'enaa, dú manndii na heetaa Isarayeel deeyee ga janjagaa Sínayíi, bo' míni kile' yahci gada; dú hottii kiwiikaa tak ga d'ook gaanaa, yaayeel cisúusúsus sí'ís, ñúus térrúus na uurisaa taam na toþ wiyaakcda. ¹⁹ Dú kelohhii ríi' mbiiþ, dú kelohhii þan koonaakaa ríi' bi buwaa kelohheekada sah baa kíim an ka hanat naba kiwo'is. ²⁰ En ki'enaa, ba hatinéerii iñii yii ebilohseedaa an: «Béeþ baa le' ga janjagiinaa, bi ga júu' sah, tapisohatti na atoh bi ya kaan.» ²¹ Iñaama bu-Isarayeel hotee ga janjagaada tíitalohee hen bi Móyiis sah wo'a an: «Mi tíitin bi mi yii saak.»

²² Dú nam sah kideey ga janjagaa Síyon, teeraa Kooh yii laak kipesda, waa en Yéerúsaleem yaa ga asamaandsa, daa malaaka-Kooh bijúnni júnni enu, baa mbúumbaayukcda. ²³ Dú aasin ga mbooloomaa towutaa Kooh enu saaw, ee teekcaagaba bíduunun ga asamaandsa. Dú deeyin ga Kooh yii laak ki'attí' béeþ buwiicda, dú taabin na béeþ buwii fítciigaba setin say ee matin ga fíkíi Koohcda. ²⁴ Dú deeyin ga Yéesu yii tuukuk kifiiliimunkii ki'askiida, dú deeyin ban

ñífigari aamu ee iñii yéegalohu gada gën iñaa yéegalohsee ga aamaa ñífaa Abeel aamuda.

²⁵ Watukat kon kidúkúruk bii wo' narúufa. En an bu-Isarayeel baa sagee kikelohi' Móyíis, yaa wo'ee naba dii ga ēldúnada, bëri rëcussii ga kisanju'aa, wëñaa ga, du bii bii, binaa du súugúruk yii wo' naruu, en ga asamaanda. ²⁶ Koonakaagari këri yëngëlee kakayfii kudewaa, diimada nak, ya dígoh an: «Mi yëngëlis kimmaa, eemanndii rek ga kakayfii, wayee mi hay kiyëngël asamaan ban.» ²⁷ Wo'eenii an: «Mi yëngëlis kimmaa» tee-woh an Kooh hay kibewoh dii iñcii saku ee yëngëlkindä, en danaa cii yëngëlkooda doj tesan. ²⁸ Kon waa du hay kilaas Nguuraa ken minoo kiyëngël, du gérëmatti ga iñaama, du súrga'ukki ga daa ya waarohkada ee du e'ti cée', du niikki. ²⁹ En ki'enaa, Koohyiigaruu en kiwii, kaa tékíri hen tóoh iñaa joffii.

13

Iñaa tahannduu kinebloh Koohda

¹ Dëkat kiwaaroh yaa en béeb na mooroomci; enat buwaa bokoh ga Kiristaanii. ² Kaa alat kitoputu' bi jof sagaccaa hay garúu. En ki'enaa, buwaa tumeekadä, laakin gaba baa toputu'ee bimalaaka ga²⁸, ee ba ínohhii gaka sah. ³ Kaa alat buwaa lagu ga kasuda, niindísukatba bi man na du bëri bok kilagu ga kasu. Kaa alat buwaa en na kisodalufa, niindísukatba bi man na du bëri bok kisodalu.

²⁸ 13:2 13: 2 Malkat Sënees 18: 1-8; 19: 1-3.

⁴ Baa en béeb erat sëy cée', ee buwaa pajoh, yaa en béeb eemat ga mooroomci. Kooh hay ki'atti' buwaa dúki yaalba wala betiba ee ba faanuki na bibo' biliisđa, wala béeb buwaa faanuki na baa en béebđa.

⁵ Sagat kiwaa' hëelís kuliyuk ga kipessúu. Eemat ga iñaa dú laakđa, ndaga Kooh ga kihafci wo' an: «Mi íisanndiiraa mûk, mi foñanndiiraa bi taa'.» ⁶ Kon đu mínin kiwo' na hel widëlí' an: Ha'mudii yërí en bii yahhoo kisomđa, mi niikanndii dara.
Bo' mínnđoo ya kitum?

⁷ Kaa alat buwaa kuliukee ga fíkiirúu kudewaa yéegalseerúu Wo'eenii Koohđa. Malakat ga daa ba madee ga kipesba bi ga kikaanbada; gëmat fodaa gaba. ⁸ Yéesu Kiristaa, ya ya rek: daa ya madee wútúwaadđa ya manda wati ee ya yahđa kiman bi taa'. ⁹ Kaa íisat ken nëení' helciigarúu na jëgírohcaa en tóoh ee bokkii dara na Wo'eenii Kooh yéegalohudđa. Iñaa gënda wëri en an doolii dú laak ga keeñnjúuda dú míンwa kibewoh ga kijofkaa Kooh. Kitaabuk iñcaa ebilohu ga loo ñamah, waa onohu kiñam wala hoonohudđa, haydohđoorúu dara.

¹⁰ Loteelii đu laakđa, ñamahcii en gadđa, sarahohcaa tumi lëgëy kisarahohkaagaba ga taalaa yaawúu'caada onussii ga kiñam. ¹¹ Sarahohaa yiyaakyaa haydoh ñífaa júu'caa tumu sarahđa ga dook dekataa wisela'í'waa kibayaluk baakaa'caa buwaa, ee faancaa júu'caa tékíru ga foogaanaa daa ba dalđa. ¹² Iñaama tah Yéesu kaannda ga foogaanaa teeraa kisétí'

baakaa'caa buwaa na ñifaagari sah-sah. ¹³ Kon dū meyat gari ga foogaanaa daa ba dalohdā, dū bok nari kikooruk kacifaagari. ¹⁴ En ki'enaa, du laakoo dii ga ēldúna teeraa yah bi taa', kērí tah du bii ga kiheel waa yah bi taa'da. ¹⁵ Kon du koorohat ga Yéesu, du kañ teekii Kooh; iñaama en sarahaa du tumi'tida. Túuwtiigaruu dëkatti kiyek yeek-kañ, ¹⁶ ee kaa alat kitum yijóffí' na ban kidímaloh ga díkaantirúu, ndaga sarahcaa man fodaama cérí neblōh Kooh.

¹⁷ Kelohdat buwii kuliyuk garúudā, dū taabuk iñcaa ba wo"úudā. En ki'enaa, ba dëk ga kiwatuk fitciigarúu, waa ba hay kituuk bes ga fikíi Kooh kibéestí' lëgëyaagaba. Kon ba mínat kitum lëgëyba na keeñ wisóosí'; ka hanat ki'en na kiheeñ ndaga iñaama laakd'anndiirúu jeriñ wiinoo.

¹⁸ Dëkattíi kikiími' Kooh. Wóorinndíi an hellíi dalin, waa dí tuukin ga ki'enukoh yijúwí' saycaa en tóoh. ¹⁹ Mi wëñnjúu kikím iñii yii: kíimdsattoo Kooh bi mi mí kigaaw kiboyuk garúu.

Tanjkohii na kíim-Koohii mëeñjohdā

²⁰ Kooh yérí onohi jam. Ya mílísí'ta Yéesu, Ha'mudiigaruu en níirohii yiyaakyii baalciidsa, ee ñífiigari aamuda pokka kifiliimunkii yah bi taa'da. ²¹ Mi yii kíim Kooh yaama, ya onndúu kimín kitum yijóffí' ga bakaa en tóoh doonaa dū mëtí' iñii ya waa'da. Ya tumat garuu iñaa neþpi, kooroh ga Yéesu Kiristaa, ee ndam aawat gari bi taa'. Aameen!

²² Mbokcii, mi kíimmbúu tookat, taam na kimúuñ, wo'eencuma mi bínnndúu kidaassúudā.

En ki'enaa, iñcii mi bínndúuda hoo'tii. ²³ Mi yii yéegallúu an Tímotée mbokiigarúu meyin kasu. Binaa ya teel kile'aa, mi hay nari kitaam, dí hayyúu kiwaaknee.

²⁴ Këñí'dattoo béeb buwum kuliyuk ga mbooloomumgarúuda, na béeb buwum en buu Kooh dumada. Mbokcii en dii ga kúlkii Ítalíida bii këñí'túu ga ban. ²⁵ Mi yii kúim Kooh, ya barkeellúu béebspúu.

**Hewhewii winéwí'wii Kooh Kifiiliimunkii
ki'askii**

**Noon: Hewhewii winéwí'wii Kooh Kifiiliimunkii
ki'askii New Testament**

copyright © 2012 Wycliffe Bible Translators, Inc.

Language: (Noon)

Contributor: Wycliffe Bible Translators, Inc.

All rights reserved.

2020-11-30

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 22 Feb 2024 from source
files dated 29 Jan 2022
7c1cfb93-c4c9-5127-ac22-ecb23adca870